

КУЛЬТУРА И РЕЛИГИЯ

Աղթամարի մշակութային ժառանգությունը

Ներսիսյան Ս. Ա.

Մանրանկարիչ, Խ. Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ,
Կերպարվեստի ֆակուլտետ (Երևան, Հայաստան)
sepuh-nersisyan1999@mail.ru

Վճռորոշ բառեր՝ Կղզի, Աղթամար, Ս. Խաչ, մշակույթ, ժառանգություն, եկեղեցի քաղակ, մանրանկարչություն, ճարտարապետություն:

Культурное наследие Ахтамара

Нерсисян С. А.

Миниатюрист, АГПУ им. Хачатуря Абовяна
Факультет изобразительных искусств (Ереван, Армения)
sepuh-nersisyan1999@mail.ru

Резюме: Статья посвящена выявлению особенностей различных культурных сфер церкви Святого Креста в Ахтамаре. Проанализировано все то новое и особенное, что было вложено этим памятником в армянское и мировое культурное наследие миниатюры, мозаики, фрески и в архитектуры.

Ключевые слова: остров, Ахтамар, Святой Крест, культура, наследие, церковь, скульптура, миниатюра, архитектура.

The cultural heritage of Akhtamar

Nersisyan S. A.

Miniaturist, ASPU after Khachatur Abovyan
Faculty of Fine Arts (Yerevan, Armenia)
sepuh-nersisyan1999@mail.ru

Abstract: The article is dedicated to identifying specificities of different cultural spheres of church St. Cross in Akhtamar. There is analyzed all that new and specific which was invested by this monument in Armenian and worldwide miniature, mosaic, mural and architectural cultural heritage.

Keywords: Island, Akhtamar, St. Cross, culture, heritage, church, sculpture, miniature, architecture

Վանա լճի չորս կղզիներից, Աղթամարն ամենամեծն է (մյուս երեքն են՝ Լիմը, Կտուցը և Արտերը), որի մասին շատ պատումներ կան: Աղթամար անվան առաջացման մասին հայկական հին ավանդազրույցներից մեկը պատմում է հետևյալը. Երբեմնի Բզունյաց ծովում գտնվող մի անանուն կղզու վրա արքայադուստր Թամարի ապարանքն էր կառուցված: Նա սիրահարված լինելով մի երիտասարդի՝ ամեն երեկո կրակ էր վառում լճի ափին: Տղան տեսնելով ճրագի լույսը՝ նետվում էր լճի ջրերն ու լողում իր սիրած աղջկա ափի կողմը: Այդ խարույկի լույսն իսկական փարոս էր հանդիսանում տղայի համար: Մի անգամ երկնքից լճի վրա փոթորիկ էր իջել ու հանգցնելով կրակը՝ երիտասարդին զրկել էր Թամարին գտնելու ուղղուց: Թեև սիրեցյալն ամեն ճիգ գործադրել էր կղզուն հասնելու համար, սակայն անկարող լինելով հաղթահարելու վա-

րարուն ալիքներն. «Ա՛խ, Թամար, ա՛խ Թամար», բացականչելով ընկղմվել էր Վանա լճի հորձանուտում: Այս տխուր պատմությունից ի վեր կղզին կոչվում է Աղթամար [1]: Սույն հիշատակությանն է նվիրված նաև Հովհաննես Թումանյանի համանուն ստեղծագործությունը [2]:

Աղթամար կղզին ամբողջանում է Ս. Խաչ եկեղեցով: Դժվար է պատկերացնել մեկն առանց մյուսի: Ասում են, որ եթե աշխարհի յոթ հրաշալիքները տեսնեին Ս. Խաչն, ապա նրա առաջ անպայման ծնկի կիջնեին [3]: Սույն եկեղեցին կառուցվել է Գագիկ Արծրունի արքայի պատվերով և ճարտարապետ, քանդակագործ ու նկարիչ Մանվելի նախագծով 915-921 թվականներին:

Հիրավի, արևի շողերի ներքո Ս. Խաչի գեղեցկությունը բազմապատկվում է: Այն դարձել է հայկական ճարտարապետության գլուխ-

գործոցը: Նրա եզակիությունը պայմանավորված է քանդակների վեց շարքերով և բարձր գեղարվեստական որմնանկարներով: Քանդակներն այլաբանորեն պատկերել են արաբ զավթիչների դեմ հայ ազգի մղած ազատագրական պայքարը, քրիստոնեությունը, խաղաղ մշակի աշխատանքը, նրա կենսակերպը, դարերի խորքից եկած սովորություններն ու հավատալիքները:

Այն սերը, որով ստեղծվել են այս գեղեցիկ քանդակները, ստիպում են ժամերով հիանալ իրենցով: Պատերին կենդանանում են Ադամն ու Եվան, Սամսոնը և Գողիաթը, ողջ հասակով պատկերված է Քրիստոսը, որի օրհնությամբ էլ Գագիկ Արծրունի թագավորը որոշեց եկեղեցի հիմնել. «Փրկչի դիմաց՝ ճշգրիտ նմանությամբ, հորինեց (Մանվել ճարտարապետը) նաև Գագիկ արքայի փառահեղ պատկերը, որը մեծապանծ հավատքով բարձրացրել է եկեղեցին բազուկների վրա, ինչպես մանայով լի ոսկե սափոր կամ որպես անուշահոտությամբ լցված ոսկե տուփ» [4]: Առյուծներն են մոնչում պատերից, հովազի և արջի պայքարի ժամանակ քարայծր գետնին է տապալվում, իսկ ավելի վեր տարածվել են խաղողի ողկույզները, գյուղացին հնձում է արտն ու պատրաստում գինի:

Տաճարի հարավային աբսիդում մուտքից վերև, առկա է թագավորական օթյակը, ուր բարձրացել են արտաքին քարե սանդուղքներով: Այն առանձնացված էր կամարակապ բազրիքով և արտաքուստ հարդարված ճոխ քանդակներով: Ս. Խաչ եկեղեցին իր կատարելությամբ դարձել է եզակի երևույթ հայ միջնադարյան արվեստում: Ամեն անգամ, երբ հայացքդ մի պատկերից թեքում ես դեպի մյուսը, պատմության անիվը, կարծես, փոխում է դարաշրջանը:

Եկեղեցին տարբերվում է նաև իր յուրահատուկ որմնանկարներով: Պատերի վերին մասում պատկերված է Ադամի և Եվայի աստվածաշնչյան պատմությունը: Դրա ներքևի մասերն իրենց մեջ են առնում որմնանկարների երեք շարքերը՝ հերթականությամբ պատկերելով տեսարաններ Քրիստոսի կյանքի և մահվան, նրա փառքի և վերածննդի մասին: Սույն որմնանկարների հավասարման կառուցվածքը և կերպարների համաչափ, նպատակահարմար դասավորությունը նպաս-

տում են եկեղեցու ինտերիերի ամփոփ բնույթին ու շքեղությանը: Հստակ ու սահուն ընդգծվածությունները, գծային ռիթմի միջոցների օգտագործումը, ոճավորումներն ու տարաբնույթ նրբանցումները կատարման խնամքի, ջանասիրության ու մոտեցման անկեղծության հետ առավել մարդամոտ են դարձնում վերոնշյալ կերպարներին, դրանց փոխանցում ըմբռնելի ու ոգեղեն ջերմություն:

Ըստ ոճի՝ Աղթամարի որմնանկարները մի կողմից կարելի է վերագրել վաղ միջնադարին, մյուս կողմից՝ գեղանկարչության նոր ճյուղին, որը ձևավորվել էր 9-11-րդ դարերում: Դրանք հիմնականում արված են նուրբ, աչքերը հանգստացնող երանգներով՝ կապույտ, դեղին, տեղ-տեղ բաց կարմիր և երկնագույն: Իրոք, որ եկեղեցու ուշագրավ կողմերից մեկը որմնանկարների գույնն է, որը մեծապես նպաստում է ընդհանուր տարածությունում հոգևոր մտքերի ու ապրումների դրսևորմանը: Պարզ հարթություններով դրված գունաշարը ստեղծում է մի ուրույն հուզական պատկեր: Այս ամենը հիմքն է հնուց ավանդաբար եկած գույնի հստակ ընկալմանն ու որմնանկարչական կանոնների պահպանմանը: Դյուրացված պատկերային կառուցվածքը և տեսարանների հաջորդականությունն իրենց մակագրություններով՝ ղեկորատիվ տպավորության հետ մեկտեղ վկայում են նաև հայ հին բանահյուսական պատկերացումների հետ ունեցած որմնանկարչության սերտ կապը: Բարձրորակ վարպետության շնորհիվ պատկերներն անգամ փոխանցում են իրադարձությունների ոգին: Հերոսների ապշեցնող հայացքները փոխանցում են ողջ միջավայրը: Սրբերի հայացքներն ուղղված են դեպի վեր՝ հասնելով եկեղեցու ամենաբարձր կետերին, իրենց ետևից ստիպելով այցելուներին նայել գմբեթի ամենավերին հատվածին: Եկեղեցու որմնանկարներն իրենց բնույթով խոշոր ազդեցություն են ունեցել ինչպես հետագա հայկական արվեստի զարգացման, այնպես էլ Վասպուրականի մանրանկարչության դպրոցի վրա:

Աղթամարի ճարտարապետական փառքն էլ ավելի էր մեծացել 1316 թվականին, երբ եկեղեցու հյուսիս-արևելքում կառուցվել էր ժամատունը, իսկ 1763 թվականին էլ զանգակատունը, որի վրա պահպանված է հետևյալ արձանագրությունը. «Շինեցաւ զանգակա-

տունս արդեամբք աստուածասէր իշխանացն Ախիջան եւ Գեորգ աղայիցն յանուն Ս. Համբարձման ի յիշատակ ննջելոցն եւ կենդանեացն» [5]:

Այս ընթացքում արևմտյան կողմում կառուցվել էր նաև չորս սյունանոց գավիթը: Եկեղեցուց հարավ-արևելք գտնվում է 13-17-րդ դարերի խաչքարերով գերազմանոցը: Ս. Խաչը եղել է Աղթամարի կաթողիկոսարանի հոգևոր կենտրոնը 1113 թվականից մինչև 1895 թվականը:

Հատկանշական է այդ տարվա Խաչվերացի տոնի մի պատմական լուսանկարը, ուր այս եկեղեցու մուտքի մոտ հավաքված են մի խումբ հոգևորականներ Աղթամարի վերջին կաթողիկոս Խաչատուր Բ Շիրոյանի գլխավորությամբ՝ առջևում Արծրունյաց տան երկգլխանի արծվի զինանշանով:

2005-ին սկսվել էին Ս. Խաչի վերականգնման աշխատանքները, որը տևել էր շուրջ երկու տարի: Իր էությամբ դա աննախադեպ իրադարձություն էր: Առաջին անգամ թուրքական կառավարությունը հայկական եկեղեցու վերականգնման վերաբերյալ որոշում էր ընդունել: Անհրաժեշտ չէ օժտված լինել մեծ հեռատեսությամբ հասկանալու համար, որ այդ քայլը չէր կատարվում բարձր հոգևոր մղումներից ելնելով: Մեծ դեր էր խաղացել նաև թուրքերի Եվրամիության անդամ երկիր դառնալու քաղաքական ձգտումը, սակայն փաստ է, որ մեր ճարտարապետության մեծագույն նմուշներից մեկը փրկվեց ժամանակի կործանարար ազդեցությունից: Ս. Խաչն իր նոր տեսքով աշխարհին ներկայացավ 2007 թվականի մարտին: «Մուրբ Խաչն առանց խաչի», - այսպես էր բնութագրել ժամանակի մամուլը եկեղեցու բացման արարողությունը: Քաղաքական նկատառումներից ելնելով խաչը տեղադրվեց ավելի ուշ:

Հատկանշական է, որ ճարտարապետական սույն գլուխգործոցի պահպանմանը մինչև մեր օրեր թրքական իրականության մեջ, մենք սկսամայից «պարտական ենք» հանրաճանաչ քուրդ գրող Յաշար Քեմալին, ով մեծացել էր Վանի թուրքմենաբնակ գյուղերից մեկում: Հայտնի հողավաճագիրը նավարկելով Վանա լճի ջրերում՝ պատահաբար տեղեկացել էր, որ տեղի իշխանությունները պատրաստվում են քանդել Աղթամար կղզու եկեղեցին, որն

անգամ թուրքերը մշակութային մեծ ժառանգություն էին համարում: Գործադրելով ամեն ջանք ու զանգահարելով տարբեր պաշտոնեաների ու նախարարների Յաշարը կարողացել էր ի վերջո նախ կասեցնել, ապա նաև լիովին չեղարկել Աղթամարի Ս. Խաչ եկեղեցու ավերումը: Դա 1951 թվականի հունիսիս 25-ն էր [6]:

Շարունակելով կղզում առկա պատմամշակութային ժառանգության թեման նշենք, որ Ս. Խաչ եկեղեցուն կից եղել էր նաև հսկայական արքայանիստ պալատը. «Պալատի մեծությունը ահավոր է և ապշեցուցիչ: Նրա մեջ դրված են մանր հորինվածքով, հրաշալի գեղեցկությամբ կատարված դռներ, որոնք բացվելիս երկփեղկվում և թարմ օդ են ներս բերում, զովացնում» [4]: Եվ ո՞վ կմտածեր, որ դարեր անց, երբ արդեն ի չիք էին դարձել երբեմնի հայոց թագավորություններն ու ողջ երկիրն ընկղմվել էր մահմեդական խավարամիտ կառավարիչների ղեկավարման ներքո, նրանցից մեկի՝ Ջահանշահի կողմից կրթուլատրվեր 1465 թվականին այստեղ վերականգնելու Արծրունիների թագավորությունը. «Եւ յայնժամ օծեցին զպարոն Սմբատ թագաւոր ըստ նախնեաց իւրոց Գագկայ, զի ի վաղուց անտի ազգս Հայոց չէր տեսեալ թագաւոր» [7]:

Թագավորության վերականգնմանը մեծ դերակատարություն էր ունեցել Ջաքարիա Գ կաթողիկոսը, որն ավաղ մահացել էր մինչ թագադրումը: Սմբատ Արծրունի թագավորին օժել էր նորընտիր Ստեփանոս Դ Տղա կաթողիկոսը: Սույն պալատում կրկին, թեև կարճ ժամանակով (մինչ 1471 թ.), զգացվել էր իսկական արքայական շունչը: Դրանից հետո պալատը կրկին ամայացել էր: Հարակից բացատում դեռ պահպանվել են Ս. Ստեփանոս եկեղեցու ավերակները:

Աղթամար կղզու պատմամշակութային հուշարձանների մասին դարեր ի վեր կազմվել են տարաբնույթ աշխատություններ, մենագրություններ և հուշապատումներ: Այդուհանդերձ գտնում ենք, որ այստեղ դեռևս հիմնարար ամբողջական ուսումնասիրության կարիք կա՝ թե պատմամշակութային և թե քաղաքական տեսանկյունից: Ավելացնենք միայն, որ առավել չքնաղ տեսարան չկա, քան մայրամուտը Վանա լճի ափին: Ջուրն ու երկինքը միախուսվել են հանճարեղ մեղեդու ալիքնե-

րով, թռչունները թռնում են այդ հրաշալի երևույթի նոտաներով, իսկ մենք արևի վերջին շողերի ներքո հրաժեշտ ենք տալիս Սուրբ Խաչի մոզական հրաշքին:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Ոսկեան Հ.**, Վասպուրական-Վանի վանքերը, մաս Ա, Վիեննա, 1940:
2. **Թումանյան Հովհաննես**, Երկեր, հ. 1, Ե., 1958:
3. Աշխարհի հրաշալիքները, կազմ. Վ. Աբրահամյան, Ե., 2016:
4. **Թովմա Արծրունի և Անանուն**, Պատմություն Արծրունյաց տան, Ե., 1985:
5. **Լալայեան Ե.**, Վասպուրական. նշանաւոր վանքեր, պրակ Ա, (Արտատպուած «Ազգագրական հանդէսից»), Թիֆլիս 1912:
6. **Yasar Kemal**, The legend of Ararat, London: Collins and Harvill Press, 1975.
7. **Ակինեան Ն.**, Գաւազանագիրք կաթողիկոսաց Աղթամարայ, պատմական ուսում, Վիեննա, 1920:

Տճանա/Հանձնվել է՝ 15.11.2019
Рецензирована/Գրախոսվել է՝ 18.11.2019
Принята/Ընդունվել է՝ 20.11.2019